

Szajp Szabolcs:

Igazságosság, bőség, tudás

- avagy mire is tanít minket Keynes? *

„Ha majd a bőség kosarából Mindenki egyaránt vehet”

Petőfi

Az 1996/97-es tanév politikai gazdaságtani alapozó-körének egyik foglalkozásán John Maynard Keynes Általános elméletének végkövetkeztetéseit¹ dolgoztuk fel.' Célunk az volt, hogy a *Munkamegosztás és Közgazdaságtan* című politikai gazdaságtani alapozó-kör keretén belül beszéljünk a kapitalizmus munkamegosztásának 1930-as évekbeli társadalmi szintű alakulásáról, valamint arról, hogy milyen feladata lehet a modern államkapitalizmus időszakában a közgazdásznak, egyáltalán részt vesz-e a társadalmi-gazdasági rendszer irányításában, és ha igen, akkor hogyan. Elméletünk szerint Keynes munkájából kiolvasható az, hogy a kapitalizmus vagy szocializmus vitából a szerző egyfajta szintézis-moddal keresi a kiutat; amivel természetesen elveti a forradalmi átalakulás baloldali (bolsevik) hagyományát, de nem tudja elképzelni a polgári társadalom alapját képező kapitalista gazdaságot bizonyos reformok nélkül. Sőt, azt átmenetinek tartja annyiban, amennyiben kiemeli, hogy "a járadékbiztosítás megszüntével pedig a kapitalizmusnak sok más vonása is idejétmúlttá válik"². Még hozzá olyan alapvető elemek válnak idejétmúlttá, amelyek hiányában - szerintünk - már megkérdőjelezhető a kapitalistának nevezett gazdasági rendszer kapitalista elnevezése is. Másrészt Keynesel egyetértésben kiemeltük azt, hogy a közgazdászoknak a XX. században, de gyakorlatilag a kapitalizmus egész története

* Ez a cikk Antal Dániel kör-kritikájának a hatására született. Egyrészt az alapozó körön elhangzottak ismertetésére, másrészt pedig az ott kevésbé hangsúlyozott, vagy az azóta továbbgondolt kérdések ismertetésére vállalkozik.

¹ J. M. Keynes: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* - 24. fejezet Végkövetkeztetések arról a társadalomfilozófiáról, amely felé az általános elmélet mutathat. /KJK, Bp. 1965./

² i.m. 400. oldal

alatt nagy hatása volt a társadalmi-gazdasági rendszer irányítására, megtervezésére. Keynes szavaival élve: "a közgazdászok és a politikai bölcselek nézetei - akár igazuk van, akár tévednek - sokkal nagyobb hatásúak, mint rendszerint hisszük; valójában mindennél jobban hatnak világuk sorsára"³. Igen, bölcseletről van szó, azaz platóni értelemben vett filozófusokról, akik saját szakterületük nyelvén fogalmazzák meg azokat a bölceleti törvényeket, összefüggéseket, amelyek meghatározzák koruk vagy közvetlen jövőjük fejlődését. Ez alapján elmondható, hogy a filozófus Heidegger, a politikus Roosevelt és a közgazdász Keynes ugyanannak a kornak a kifejezője, meghatározó alakja, platóni értelemben véve filozófusa, mélyebben elemezve őket gyakorlatilag hasonló elméleti mondanivalóval találunk, de a kor komplexebb megértését együtt teszik lehetővé.

"Akár igazuk van, akár tévednek" - mondja Keynes a bölcseletről, de mennyiben adhatunk igazat neki abban, hogy megengedi a tévedés lehetőségét. Persze érthető Keynes álláspontja, ha belegondolunk, hogy a második világháború előestéjén mondta ezt. De mégis, ha bölcseletről hangzik el a fenti kijelentés, annyiban azt kell mondanunk, hogy nem engedhetjük meg a tévedés lehetőségét. A világ életére legnagyobb hatással lévők, ha tényleg azok, nem engedhetik meg maguknak azt, hogy tévednek. A tévedéssel a társadalmi-gazdasági rendszer stabilitását veszélyeztetik, káoszt alakíthatnak ki. Amelyik politikus vagy közgazdász téved, az nincs a tudás birtokában, csak véleménye van a világ menetének alakulásáról, amely hibásnak bizonyult. Így viszont nem alkalmas vezetőnek⁴. A bölceletnek természeti törvényként kell működnie ahhoz, hogy a célt, az emberi közösség hosszú távú, stabil együttélését biztosítani tudjuk. A bölcs vezetőnek a tudás birtokában erre kell törekednie, és erre kell nevelnie a társadalom vezetett rétegeit.⁵ Ellenkező esetben hosszútávon tényleg halottak vagyunk!

De térjünk vissza az alapozó kör eredeti mondanivalójára. Kiindulópontunk - mint minden más alkalommal is - az volt, hogy megpróbáltuk a szerzőt és a művet elhelyezni korában, felelevenítve az 1920-as, 1930-as évek fontosabb eseményeit,

³ i.m. 407. oldal

⁴ Lásd Platón: Az Állam, V. Könyv - Tudás és vélemény és A vélemény című szakaszok

⁵ Ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna az emberiség története során nem bölcs (sőt!) vezetők!

alakjait, társadalmi-gazdasági jellemzőit. Ezt azért tartjuk fontosnak, mert úgy gondoljuk, hogy bármilyen alkotásról is van szó, az mindig a saját kora terméke, mindig egyfajta reakció azokra a történésekre, eseményekre, folyamatokra, amelyek az adott korban zajlanak, vagy arra jellemzőek. Így egy könyv megértése is sokkal teljesebb lehet, ha a puszta szövegen kívül megvizsgáljuk a lehető legtágabb szövegekörnyezetet, beleértve ide az író akár személyes tapasztalatait is.

Az 1920-as Európájának a legnagyobb élménye talán az volt, hogy az I. világháború után tisztázódott Nagy-Britannia vezető szerepének elvesztése és a világhatalomért harcba induló államok kiléte. Ennek a folyamatnak fontos állomásaként interpretálható a '20-as és a '30-as éveket összekötő világgazdasági válság is, amelynek egyik legfontosabb gazdasági velejárója az volt, hogy magas szinten állandósult a kapitalista gazdaságokban a munkanélküliség. A túltermelés visszاسzorításának egyetlen módját abban látták, hogy egy sereg foglalkoztatottat bocsátottak el mindenféle hosszabb távú perspektíva nélkül. Ugyanakkor az I. világháború termékeként megszületett egy szocialista állam, a Szovjetunió, amely képes volt fenntartani a "teljes foglalkoztatás" szintjét, ráadásul hatalmas ipari fejlődést sikerült produkálnia⁶. Ezek a tények felvetették mind gyakorlati, mind elméleti szinten az állam és a gazdaság kapcsolatának felülvizsgálatát, újraértelmezését. A nyugati világban jellemzően kétféle megoldási módot választottak a kormányzatok: Európa középső felében teret nyert a fasizmus és a náciizmus, és egy szélsőjobboldali diktatúra keretein belül oldották meg a gazdasági problémákat, gyakorlatilag a piac állami integrálásán keresztül; az Egyesült Államokban pedig a Roosevelttel nevezett New Deal próbált megoldást hozni a piac alapvető funkciójának megtartása mellett, de annak erőteljes korrekciójával. Mindkét megoldás az állam gazdasági szerepvállalásának növekedését jelentette és gyakorlatilag - legalábbis egy időre - elhallgattatta azokat a nézeteket, amelyek szerint a piac önállóan, mindenféle állami beavatkozás nélkül képes megoldani a gazdaság működését. Az állami tervezés – a

⁶ Tudjuk, hogy Keynes elég jól ismerte a korabeli szovjet viszonyokat, hiszen felesége egy orosz balerina volt és a '20-as években többször is jártak a Szovjetunióban. Keynesnek nem tetszett túlzottan a leninizmus, szerinte ez a vallás és az üzlet összekapcsolása, amivel egy nem igazán hatékony gazdaságot működtetnek. De ugyanakkor figyelemre méltónak tartotta, hogy ez a rendszer olyan célt képes az emberek elé állítani, amely látszólag boldoggá teszi a társadalmat.

másik táborban a tervutasítás - mindennapos gyakorlattá vált. Ebben az időszakban született meg a közgazdasági gondolkodásban a Keynes nevéhez fűződő makroökonómia, amely az államot kimondottan gazdasági szereplőnek tekinti, méghozzá meghatározó gazdasági szereplőnek.

Honnan ered Keynes szintézisre való törekvése? A kérdés teljes értékű megválaszolására nem vállalkozunk, de néhány válaszkísérlettel megpróbálkoznánk. Induljunk ki Keynes alapproblémájából, a foglalkoztatásból. A klasszikus közgazdasági elmélet szerint a kapitalista gazdaság - amely alatt valamilyen hatékonyan működő piacot értenek - teljes foglalkoztatás mellett termel, nincsenek kihasználatlan kapacitások. Amennyiben mégis túltermelés és ennek következtében munkaerő-elbocsátás lépne fel, ez csak átmeneti probléma, a piac gyorsan korrigál és visszaáll a szerkezetében talán más, de egyensúlyban lévő munkapiac állapota. Csakhogy ezen átmeneti állapotok viszonylag gyorsan követik egymást, ráadásul a gazdasági szereplők jó része tönkremegy, vagy legalábbis csődbe kerül ez alatt az időszak alatt. Így nem csak a munkások számára - akiket elbocsáthatnak -, hanem a tőkés számára is bizonytalan a helyzet, gyakorlatilag bármikor bárki belebukhat a vállalkozásába, ha a problémák tömegesen jelentkeznek. Ez a bizonytalanság nem ad lehetőséget arra, hogy a tőkével rendelkező vállalkozók hosszú távon tudják stabilizálni a helyzetüket, hanem csak - bizonyos korlátok között: - rövidtávon tudnak profitot maximalizálni. Adódik mindez abból, hogy a tőke szűkös jószág, nem áll korlátlanul rendelkezésre, nem minden ember képes szert tenni rá. Így a tőkével járó járadék csak egy szűk rétegnek jut, amelynek a tagjai tisztában vannak azzal, hogy pozíciójuk, mármint a tőketényező birtoklása, bizonytalan, emiatt rövidtávon minél jobban szeretnék kiaknázni azt. A tőke túlzott kiaknázása, más néven kizsákmányolása visszaélés a szűkösen rendelkezésre álló erőforrások optimális felhasználásával, azaz társadalmi szinten hatékonyságvesztéssel, és igazságtalan jövedelem-elosztással jár. Keynes megoldása erre a problémára roppant egyszerű és - mondhatnánk - klasszikus: szüntessük meg a tőke szűkösségét, hiszen "míg a földszükének lehetnek elkerülhetetlen okai, a tőkészükének nincs semmi ilyen lényeges oka"⁷. "A

⁷ i.m. 399. oldal

gyakorlatban tehát arra törekedhetünk, hogy a tőke volumene mindaddig nőjön, amíg a ritkasága meg nem szűnik annyira, hogy a funkció nélküli beruházók már nem jutnak általa haszonhoz"⁸. Ez "fájdalom nélkül megszüntetné a tőkéseknek azt a halmozódó képességét, hogy a mások elnyomására és a maguk hasznára fordítják a tőke ritkasági értékét"⁹. Az ide kapcsolódó bölcséleti törvény a bőség-szűkösség problematika feloldását jelenti: ha bizonyos javakból szűkösség van, akkor nem az a fő baj, hogy ezek a javak csak kevés embertulajdonában vannak, hanem az, hogy ezek az emberek társadalmi szinten rosszul bánnak az említett javakkal. Nem az egész társadalom fejlődésére fordítják használatukat, hanem csak a maguk hasznára: A megoldás persze nem egyszerűen az - amit Keynes is mond -, hogy növeljük meg úgy a tőke mennyiségét, hogy megszűnjön a szűkösség. Ez sok esetben nem járható út, be kell látni, hogy a kérdés nem csupán mennyiségi. Sokkal járhatóbb út viszont az, ha a szűkös javakkal jól' bánnak a tulajdonosaik, értve ezalatt azt, hogy felhasználás előtt végiggondolják a lehetséges alternatívákat, és majd amellett döntenek, amelyik a legjobban szolgálja a társadalom jólétét. Ekkor társadalmi szinten bőség jelentkezik, ami mindenkinek jó, legalábbis jobb, mint az előbb elemzett állapot. A jó tőkés tehát a birtokában lévő tőkejavakat úgy hasznosítja, hogy azzal az egész társadalom jólétét próbálja növelni. A tőkének a gazdaságban és így a tőkésnek a társadalomban fontos funkciója van, amelyet szem elől téveszteni bűn. Keynes is erre hívja fel a figyelmet és hozzáteszi, hogy a tőkés jó útra terelése nem államosítással, központosítással oldható meg, hanem olyan intézményi feltételek megteremtésével (például egyenesadó-rendszer), amelyek a tőke helyes használatára ösztönzik a tőkést.

Kinek kell ösztönöznie a tőkéseket? Ahhoz, hogy az ösztönzésnek ténylegesen eredménye is legyen, olyan társadalmi szereplőnek kell elvégeznie ezt a feladatot, amely a tőkés felett áll a hierarchiában: az államnak¹⁰. Gyakorlati szinten ez legközvetlenebbül a kormányzatot és a parlamentet jelenti, de számos más tényező is idetartozhat (főleg, ha nemzetközi méretekre is kiterjesztenénk az elemzést). Szerepük

⁸ i.m. 400. oldal

⁹ i.m. 399. oldal

¹⁰ A kapitalizmus fejlődésének ebben a szakaszában alakul ki az államkapitalizmus, amely monopolkapitalizmust váltja fel és láthatóan a nevek is tükrözik a fent említett változást.

az, hogy közösségi kontrollt gyakoroljanak a piac és a piaci szereplők felett, a piac fölé vagy a piacba helyezett intézményekkel egyfajta helyesebb, közösségi szempontból jobb viselkedésre nevelve ezeket a szereplőket. A neveléssel kapcsolatban azonban ki kell emelnünk egy fontos különbséget, amit Keynes is megfogalmaz: "Más kérdés az emberi természet teljes átalakítása, és megint mása meghatározott keretek közé szorítása; a kettőt nem szabad összetéveszteni egymással."¹¹ A korabeli szocializmus kritikája jelenik meg ebben a megkülönböztetésben, amely célul tűzte ki a társadalom tőkés és más idegen elemeinek teljes átnevelését vagy likvidálását. Valaki vagy öntudatára ébredt és elfogadta a rendszer kereteit, vagy munkatáborba (ebben az időszakban alakult ki az elhírített gulag-rendszer a Szovjetunióban) kergették, ahol kényszerrel folyt az átnevelés. Az öntudatra ébredéssel elég baj volt nyugaton is, és Keynes valószínűleg elvetette a munkatábor intézményét is, ahol gyakorlatilag szolgárokba taszított emberek végeztek központilag ellenőrzött termelőmunkát. De ugyanakkor látnunk kell azt, hogy a tőkés piaci viselkedésének korlátok közé szorítása ugyanezt a célt szolgálja: át akarják vele nevelni a tőkést. Nem akarják likvidálni, hiszen a gazdaságnak szüksége van erre a szereplőre. Viszont az államkapitalizmus kiépítésével a tőkést bürokratává fokozzák le, a munkással egyetemben gyakorlatilag szolgárokba kényszerítik, mert csak így látják esélyét annak, hogy ellenőrizni lehessen a gazdaság teljesítőképességét, tényleges működését. A szintézis-modell lényege talán itt ragadható meg legjobban: egy kicsit élesen fogalmazva az államnak a piacba való intézményeken keresztüli beavatkozása a kapitalista hatékonyság és a szocialista nevelés vagy igazságosság szintézise. Azaz a fő célok (Keynesnél a teljes foglalkoztatás és az igazságosabb jövedelemelosztás) elérése a magánszektor és az állam egymás melletti működtetésével lehetséges, törekedve az egészséges arányok megtartására. Keynes szerint csak így érhető el az, hogy a tekintélyuralmi államokkal ellentétben a hatékonyság és a szabadság csorbulása nélkül oldják meg a munkanélküliség problémáját. Mert hiszen Keynesnek nem célja a gazdasági szabadság csorbítása, csak annyiban, amennyiben a tőkésnek is el kell fogadnia az állam, mint gazdasági szereplő létét és bizonyos kérdésekben a döntési

¹¹ i.m. 398. oldal

elsőbbségét. Ha a rendszer jól működik, akkor az előbb említett szolgálókat pozitíve kell értelmeznünk: a tőkés és a munkás is a közjó szolgálatában áll. "Az állam funkcióinak az a megnövekedése, amelyet a fogyasztási hajlandóságnak és a beruházás indítékainak összehangolása megkövetel, az individualizmusba való szörnyű beavatkozásnak tűnhet egy tizenkilencedik századbeli újságíró vagy egy amerikai pénzember szemében. Én azonban védelmezem, egyrészt mert ez az egyetlen járható mód ama, hogy elkerüljük a meglévő gazdasági formák mindenestül való megsemmisítését, és másrészt, mert ez az előfeltétele az egyéni kezdeményezés eredményes érvényesülésének."¹² A beruházások társadalmi kézbe vétele, - és ennek alapjaként a kamat és a pénz szabályozása lennének azok az eszközök, amelyekkel Keynes szerint a teljes foglalkoztatás elérhető úgy, hogy közben még mindig "elég tág tere marad a magánkezdeményezés és a magánfelelősség érvényesülésének"¹³. Az individualizmus előnyei - a decentralizációból és az önérdék érvényesüléséből eredő hatékonyság, valamint az egyéni választás szabadságából eredő változatos élet - még számos területen érvényesülhetnek, és megvalósulhat a közhatóság, valamint a magánkezdeményezés együttműködése. A klasszikus közgazdasági elmélet nem volt alkalmas ama, hogy ezt a reformot önmagán belül véghez vigye. Keynes bírálata "elsősorban ... azt hangsúlyozta, hogy ennek agy: elméletnek a hallgatólagos előfeltételezései ritkán vagy éppen sohasem valósultak meg, s ezért nem alkalmas a valóságos világ gazdasági problémáinak a megoldására"¹⁴. Tudjuk, hogy ennek a bírálatnak mind elméleti, mind gyakorlati szinten ma is érződik a hatása, az általa felvetett kérdések és megoldások ma is erősen foglalkoztatják mind a közgazdászokat, mind a politikai bölcseket.

¹² i.m. 404. oldal

¹³ i.m. 404. oldal

¹⁴ i.m. 402. oldal

VITA

Keynes kiválóan megértette azt, hogy a „gazdaságelméletből” következő legfontosabb bölcséleti törvény a bőséggel és a szűkösséggel való helyes gazdálkodás, és ezen keresztül a bőséggel és a szűkös javakkal rendelkező társadalmi réteg feletti uralom, a tőkések tevékenységének megfelelő mederbe terelése. A kor technikai színvonala (az automatizáció hiánya) miatt még nem engedhette meg magának a társadalom, hogy a szolgaságot eltörölje, és megszüntesse azt az állapotot, hogy a kor gazdag emberei csak mások nyomora árán lehessenek gazdagok. A fizikai munka kényszere alóli teljes felszabadulás megvalósítása egy későbbi korra vár. A helyes eszmék megtalálása és napirenden tartása viszont minden kor legfontosabb feladatai közé tartozik.